

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»**

**ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ
СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ:
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ**

монографія

Вінниця – «ТВОРИ» – 2021

*Рекомендовано Вченою радою
Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(протокол № 6 від «29» червня 2021 р.)*

Рецензенти:

Онїщенко Н. М. – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений юрист України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;

Піддубний О. Ю. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Колектив авторів:

Д. О. Маріц – д.ю.н., доцент (Вступ, підрозділ 1.1, підрозділ 2.5, Висновки); **В. А. Мисливий** – д.ю.н., професор (підрозділ 2.6); **В. І. Тимошенко** – д.ю.н., професор (підрозділ 1.4); **Л. О. Макаренко** – д.ю.н., старший науковий співробітник (підрозділ 1.5); **В. С. Єгорова** – к.ю.н., доцент (підрозділ 2.1); **О. Л. Львова** – к.ю.н., старший науковий співробітник (Вступ, підрозділ 1.3, підрозділ 3.4., Висновки); **Т. О. Чепульченко** – к.ю.н., доцент (підрозділ 1.2); **М. М. Яшарова** – к.ю.н., старший науковий співробітник (підрозділ 2.4.); **О. Н. Владикін** – к.ю.н. (підрозділ 3.3); **О. М. Головка** – к.ю.н. (підрозділ 2.2.); **І. В. Павленко** – к.ю.н. (підрозділи 3.1., 3.2); **І. О. Гожій** – старший викладач (підрозділ 2.3); **В. Ю. Пряміцин** – старший викладач (підрозділ 2.7).

Захист прав людини в умовах суспільних трансформацій: концептуальні та нормативно-правові засади : монографія / [кол. авторів ; за заг. ред. Д. О. Маріц та О. Л. Львової]. – Вінниця : ТВОРИ, 2021. 340 с.

ISBN 978-966-949-865-6

У монографії досліджено основні концептуальні положення щодо розуміння та природи прав людини і механізмів їх захисту, як в теоретичному, так і прикладному аспектах.

У теоретичному аспекті проаналізовано питання цінності людини, її свободи, гідності, пріоритет інтересів людини над державними, проблеми зловживання правом, а також різноманітні виклики і загрози правам людини в умовах кризових явищ.

Практичний вектор дослідження представлений аналізом нормативно-правових засад захисту окремих прав людини, таких як права людини в умовах пандемії, права дитини, право на гендерну ідентичність, права людини у сфері репродуктивних технологій, кримінально-правовий аспект охорони права інтелектуальної власності та ін., досліджено міжнародні та національні механізми їх захисту тощо.

У монографії підіймаються найбільш актуальні й дискусійні проблеми досліджуваної теми, що розраховано на інтерес науковців, юристів-практиків, державних службовців, аспірантів, студентів, широкого загалу громадянського суспільства.

УДК 340.12

Підписано до друку 14.07.2021. Формат 60х84/16. Папір офсетний. Друк різнографічний.

Друк. арк. 21,25. Умов. друк. арк. 19,76. Наклад 300 прим. Зам. № 4412/1.

Віддруковано з оригіналів замовника. ФОП Корзун Д.Ю.

Свідчення про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».

Свідчення про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.

21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.

Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852, (098) 46-98-043.

e-mail: info@tvoru.com.ua <http://www.tvoru.com.ua>

ISBN 978-966-949-865-6

© Колектив авторів, 2021 рік

1.4. Протиправна поведінка як загроза правам людини

Порушення прав людини у сучасній Україні, на жаль, набули характеру стихійного лиха. Політична та економічна система України виявилась малоефективною, якщо оцінювати її з точки зору забезпечення можливості реалізації прав і свобод людини і громадянина, наявності умов для демократичного розвитку суспільства та скорочення відставання від розвинутих

¹ Львова О. Л. Моральні засади універсальності прав людини // *Альманах права. Роль правової доктрини у забезпеченні прав людини*. Вип. 11. К., 2020. С. 138.

² Львова О. Л. Критерії моральності і природності у сучасному правотворенні // *Альманах права. Правовий моніторинг і правова експертиза: питання теорії та практики*. 2019. Вип. 10. С. 33.

країн світу. Причиною цього є відсутність інституційних та структурних реформ, які були успішно проведені іншими країнами. До того ж Україна має ряд викликів, які є величезною проблемою для суспільства і держави. Це війна на сході країни, повна підпорядкованість основних ресурсів держави меншості, ігнорування соціальних проблем більшості, економічна криза, девальвація національної валюти, безробіття, зубожіння населення, корупція, — все це стимулює катастрофічне зростання злочинності та порушення прав людини.

Під час карантину через коронавірус COVID-19, що був оголошений Кабінетом Міністрів України з 12 березня до 11 травня 2020 р., ситуація ускладнилась. Як відомо, статтею 64 Конституції України проголошено: «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень»¹. Разом з тим без оголошення надзвичайного стану права людини порушуються. Найбільше все це зачепило людей, що досягли 60 років, які під страхом покарання у вигляді величезних штрафів позбавлені можливості виходити з дому, фактично змушені перебувати під домашнім арештом і тотальним контролем. Це при тому, що йдеться не про злочинців, що не було відповідного рішення суду, що в Україні серед осіб, які захворіли на COVID-19, 78% складають особи у віці до 60 років, а не старші². За таких умов населення змушене шукати способи виживання, часто незважаючи на їх незаконність. Правопорушення одних тягнуть за собою правопорушення інших. Протиправна поведінка стає нормою, вона загрожує як державності, так і правам людини, самому її існуванню.

Права людини у цивілізованому світі — це суб'єктивні права, що належать індивіду від народження і закріплені в національному, у тому числі

¹ Конституція України // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

² В Украине 78 % больных COVID-19 люди до 60 лет — Зеленский. URL.: <https://www.unn.com.ua/ru/news/1862467-v-ukrayini-78-khvorikh-na-covid-19-lyudi-do-60-rokiv-zelenskiy>

кримінальному законодавстві. Права людини у широкому розумінні можна розглядати як її претензії на певні матеріальні або духовні блага, здатність задоволення яких залежить від потенційних можливостей суспільства і держави та гарантується конституцією. Вони мають яскраво виражену соціальну природу, характеризуються певними предметними зв'язками з мінливими умовами соціальної реальності. Це загальнолюдська цінність, що у глобалізованому світі вийшла за межі взаємовідносин людини з державою, перетворилась на конструктивний елемент демократичних політико-правових систем, сприяє інтеграції суспільних і правових відносин та формуванню особистості, діяльність якої стає визначальним фактором суспільного розвитку. Права людини також можна розглядати як «вимоги гідного становища, збереження і розвитку кожної особистості в державі, суспільстві і світі»¹. Саме так має бути у цивілізованих країнах.

У сучасному світі все більше зростає вплив, який чиниться на права і свободи людини процесами глобалізації. Впливають як позитивні фактори (наприклад, посилення міжнародно-правового (наднаціонального) захисту певних суспільних цінностей, так і фактори негативні (зокрема, розширення масштабів транснаціональної організованої злочинності, виникнення міжнаціональних (міжнародних) і внутрішніх збройних конфліктів тощо). Причому можливості реалізації прав і свобод людини у кожній державі визначається не лише розвитком людської цивілізації загалом, рівнем і ступенем інтеграції в міжнародне співтовариство, а й конкретними особливостями того чи іншого суспільства, держави, уряду, населення. Зазначені процеси актуалізують проблему кримінально-правової та кримінологічної охорони прав і свобод людини і громадянина від різних загроз². Далеко не останнє місце серед таких

¹ Глухарева Л.И. Права человека в системе теории права и государства: общетеоретические, философско-правовые и методологические проблемы: [Электронный ресурс]: дисс. ... д-ра. юрид. наук: / 12.00.01 / Глухарева Людмила Ивановна; Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования Московский городской педагогический университет. Москва, 2004. С. 63. URL.: <https://www.dissercat.com/content/prava-cheloveka-v-sisteme-teorii-prava-i-gosudarstva-obshcheteoreticheskie-filosofsko-pravov>

² Амраханов Н.И. Права и свободы человека и гражданина как объект уголовно-правовой охраны: [Электронный ресурс]: дисс. ... канд. юрид. наук: / 12.00.08 / Амраханов Надир Исламзаде оглы;

загроз займає деформація правової свідомості та поширення протиправної поведінки.

Протиправна поведінка (правопорушення) – це антипод правомірної поведінки, різновид поведінки асоціальної, вона порушує заборонну або зобов'язальну норму права, є суспільно шкідливою або небезпечною для особистих (приватних) і суспільних інтересів, що охороняються законом. Така поведінка тягне за собою небажані для суб'єкта наслідки, насамперед юридичну відповідальність. Протиправна поведінка свідчить про наявність конфлікту між особистістю і суспільством, між індивідуальними та суспільними інтересами, вона підриває демократичні основи суспільства (там, де вони були), стримує його прогресивний розвиток¹.

Протиправна поведінка, її сутність, причини й наслідки не залишилися поза увагою сучасних дослідників. Зазначеним проблемам присвятили свої праці Ю.М. Антонян, О.О. Гогін, В.Є. Емінов, Є.П. Ільїн, Є.В. Змановська, О.Л. Ковальова, В.М. Кудрявцев, О.М. Костенко, В.В. Лазарев, О.В. Малько, Ю.Н. Оборотов, В.Ф. Сіренко й ін. Так, О.О. Гогін розробив методологічні, гносеологічні, теоретичні й практичні аспекти сучасної концепції правопорушення. Дослідивши правопорушення в соціально-філософському та юридичному вимірах, він дійшов висновку, що воно є «системним, багатограним, антисоціальним явищем, різновидом конфліктної поведінки, сутність правопорушення полягає в тому, що воно заподіює шкоду суспільним відносинам, правам та інтересам особи, суспільства й держави загалом»². В.М. Кудрявцев головну рису протиправної поведінки бачив у тому, що вона суперечить наявним суспільним відносинам, завдає або здатна завдати шкоди

Государственный университет – Высшая школа экономики (ГУ-ВШЭ). Москва, 2006. 190 с. URL.: <https://www.dissercat.com/content/prava-i-svobody-cheloveka-i-grazhdanina-kak-obekt-ugolovno-pravovoi-okhrany>

¹ Тимошенко В.И. Социально-психологические факторы противоправного поведения // Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2014. Выпуск 3 (25). С. 24.

² Гогин А.А. Общая концепция правонарушений: проблемы методологии, теории и практики: дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 ; ФБГОУ ВПО «Казанский (Приволжский) федеральный университет». Казань, 2011. 532 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/obshchaya-kontseptsiya-pravonarushenii>.

правам та інтересам громадян колективів і суспільства загалом¹. Водночас не можна вважати, що у сучасній науковій літературі протиправній поведінці надається належна увага. Однією із найменш досліджених залишається проблема впливу протиправної поведінки на права людини, визначення тих загроз, які вона створює саме правам людини.

Протиправну поведінку нерідко називають делінквентною (лат. delinquens – проступок, провинна). Цим терміном позначають діяння конкретної особи, що відхиляються від чинних законів, загрожують добробуту інших людей або соціальному порядку і є кримінально карними у крайніх своїх проявах. Особа, що демонструє протиправну поведінку, розглядається як делінквентна особистість (делінквент), а самі діяння – як делікти. Психологічний розгляд делінквентів як таких, що не в змозі вирішити свої внутрішні конфлікти. Такі люди поривають з реальністю і рятуються від внутрішньої дійсності тим, що вдаються до заборонених дій, що засуджуються законом. Делінквентна поведінка є формою девіантної поведінки.

Під девіантною поведінкою (лат. deviatio – відхилення) розуміють діяння людини, що не відповідають офіційно встановленим стандартам поведінки або таким нормам (шаблонам), що фактично склалися в даному суспільстві, порушують їх. Відхилення можуть бути як позитивними, так і негативними. Нас, у даному випадку, більше цікавлять відхилення негативні. Погляд на девіантність як на негативне відхилення, як на критичну подію, лежить в основі юридичних визначень девіантності. Девіант належить до такого типу особистості, який, порушивши соціальні норми, не завжди може і бажає продовжувати жити як і раніше, відповідно до соціальних вимог. Зазвичай він розриває соціальні зв'язки зі своєю референтною групою, навіть ізолюється від неї. Він може бути позбавлений роботи, родини (чи родина відсторонюється від нього), кардинально змінюються зв'язки з близьким оточенням, знайомими, друзями. В очах багатьох людей він стає потенційним носієм соціального

¹ Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология // Избр. труды по социальным наукам: В 3 т. Москва : Наука, 2002. Т. I. С. 150.

конфлікту. Нерідко соціальне середовище буває надмірно підозрілим і недовірливим до людей, які порушили закон. Повторні відхилення закріплюють за особою ярлик «девіантна» іноді на все життя – відбувається так звана стигматизація (таврування)¹.

Девіантну поведінку нерідко ототожнюють з маргінальною поведінкою. Це припустимо лише у тому випадку, коли йдеться про негативні відхилення від загальноприйнятих у суспільстві норм поведінки в корисливих, руйнівних та егоїстичних цілях. Маргінальна поведінка (лат. *marginalis* – той, що перебуває на межі, граничний) – є наслідком пристосування суб'єкта до навколишнього правового середовища. Маргінальна поведінка являє собою діяння, що відображають соціально-психологічні особливості маргінала. Стан невпевненості, невизначеності людини у світі, її невдоволення своїм становищем називають маргінальністю. Терміном «маргінальність» також позначають специфічне ставлення індивіда або соціальної групи до існуючого суспільного ладу, певних соціальних спільностей². Маргінальність може бути як соціальною, так і культурною. Перша може породжувати другу і навпаки. Маргінальність є особливою формою соціального життя індивіда (суспільної групи), вона негативно впливає на структуру суспільства і призводить до деформації соціальних орієнтирів і ціннісних установок та правосвідомості, руйнування міжособистісних зв'язків і традицій, відчуження від економічних, правових, політичних процесів, що відбуваються у суспільстві, та формування специфічного типу особистості маргінала. У результаті людина перестає бути активним, повноцінним членом суспільства, втрачає позитивний зв'язок з ним. Така поведінка є граничною, проміжною між правомірною і протиправною поведінкою³.

¹ Герасимів Т. З. Девіантна поведінка особистості: філософсько-правовий вимір: монографія / Тарас Зинівійович Герасимів. Львів: Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2009. С. 364.

² Кемалова Л.И., Парунова Ю.Д. Личность маргинала и возможности её социализации в условиях транзитивного общества. Симферополь – Керчь: Таврия, 2010. URL: <http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/about/text/Marginal.pdf>

³ Тимошенко В.І. Протиправна поведінка: визначення та мотивація // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 12. С. 61-67.

Порушення прав людини, на думку К.М. Рахманової, справедливо розглядати як особливий різновид правопорушень, в основу виділення якого закладено не ознаки суб'єкта правопорушення і способу його реалізації (використання можливостей, наданих офіційною державною владою), а спільність об'єкта посягання, яким є права людини. Виходячи з цього, порушення прав людини можна класифікувати: 1) залежно від суб'єкта на такі, що здійснюються: а) суб'єктами міжнародного спілкування; б) державою та її представниками; в) недержавними суб'єктами; г) приватними особами; 2) залежно від виду протиправності: а) порушення міжнародного гуманітарного права; б) порушення норм національного права (кримінального, адміністративного тощо)¹.

Протиправна поведінка сприяє поширенню злочинності. Цим терміном позначають сукупність злочинів одного або кількох видів, що мають масовий характер і закономірно повторюються у країні або окремому регіоні протягом певного періоду часу². Головною, найбільш суттєвою ознакою злочинності є сукупність злочинів, їх повторюваність. Якщо широкого поширення набув якийсь один злочин, наприклад шахрайство, у такому разі не можна говорити про злочинність. Це буде лише широко поширене шахрайство. А от якщо мають місце масове шахрайство, розбої, грабежі, вбивства і т.д., все це повторюється, – це вже злочинність.

Одним із значущих джерел злочинності є соціальна нерівність. Сучасну людину вже не задовольняє роль спостерігача за добробутом інших, вона сама прагне до добробуту. Заслугує на увагу думка відомого німецького юриста і психолога Г.-Й. Шнайдера, що «об'єктивна» бідність не сприяє росту злочинності до того часу, поки всі у суспільстві перебувають у більш або менш

¹ Рахманова Е.Н. Защита прав человека от преступности в условиях глобализации: [Текст]: дисс. ... д-ра. юрид. наук : /12.00.08 / Рахманова Екатерина Николаевна; Федеральное государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Северо-западная академия государственной службы». Санкт-Петербург, 2010. URL: <https://www.dissercat.com/content/zashchita-prav-cheloveka-ot-prestupnosti-v-usloviyakh-globalizatsii>

² Тимошенко В.І. Соціальна основа злочинності // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2018. № 2. С. 35.

однаково тяжкому матеріальному становищі. Злочинність зростає з виникненням відчуття бідності, яке проявляється тоді, коли окремі люди у суспільстві добробуту виявляються безробітними і, відповідно, «відносно бідними»¹. Реалізація прав таких людей перебуває під великим сумнівом.

Слід сказати, що специфіка сучасного суспільства полягає також у його небувалій кримінальній насиченості. Масові трансформаційні процеси в економіці, політиці, соціальній і духовно-моральній сферах спричиняють зміни різного характеру, у тому числі й дезорганізаційні, одним із проявів яких є криміналізація суспільства. Під криміналізацією зазвичай розуміють не лише збільшення числа зареєстрованих злочинів і осіб, які їх вчинили, а й специфічну форму такого соціального феномена як аномія, за якого певні сфери суспільного життя, типи соціальних відносин і поведінки людей випадають з кола нормативного регулювання, відсутні необхідні для цього норми або значна частина населення не вважає обов'язковим дотримуватись чинних норм. Це така форма аномії, коли стирається сама можливість розмежування соціально позитивної і негативної поведінки, зникає межа між аморалізацією і злочинністю, злочинний світ суттєво впливає на всі сфери суспільного життя.

Аномія характерна для всіх епох, які супроводжуються розпадом суспільства на корпоративні групи, руйнацією соціальних стереотипів поведінки, зміною моральних цінностей, навіть їх втратою, що призводить до психологічного дискомфорту населення, його дезорієнтації, розгубленості, дезадаптації і масової девіантної поведінки, аж до самогубств. Характерною рисою аномії є ситуація, коли відсутні еталони, стандарти, критерії порівняння себе з іншими членами суспільства, що дали б можливість оцінити своє місце у суспільстві і обрати прийнятні зразки поведінки. Невизначеність становища індивіда призводить до втрати його зв'язків з конкретною соціальною групою, до відчуження та ізоляції. Особливо різке та інтенсивне посилення аномії спостерігається при зародженні та розвитку глибоких і системних кризових

процесів, коли відбувається розпад системи соціального захисту населення, різке зниження рівня життя громадян, масове порушення їх прав, що бачимо зараз. У результаті виникає свого роду нормативний вакуум, який поглинає правові, моральні та інші регламентуючі основи суспільного буття, індивідуальної та масової свідомості¹. Нормативно-правовий фактор, як один із факторів, що характеризують дезінтеграційні соціальні зміни (поряд з цивілізаційним, культурним та антропологічним факторами), проявляється у деформації правової свідомості, втраті імперативності законів, падінні престижу права, різкому і значному звуженні сфери нормативного регулювання. Вказаний стан одержав назву юридичної (правової) аномії.

Можливі ситуації, коли правовий нігілізм провокує саме право і дії влади. Прикладом такої ситуації є прийняття протизаконних актів, недосконалих та неефективних законів, які не лише не в змозі забезпечити захист інтересів громадян, а й цинічно порушують їх права. Безнормність породжує тотальну криміналізацію соціальних відносин. Криміналізація ж суспільних відносин, будучи результатом еволюції злочинності, відсутності ефективного попередження її, маргіналізації суспільства та створення умов, за яких послуги криміналітету виявляються для частини соціуму більш прийнятними, ніж послуги, які може надати держава, у свою чергу сприяє подальшій небезпечній еволюції злочинності. Формуючись як відображення суспільства, кримінальна сфера разом з тим поглиблює проблеми цього суспільства, перш за все загрожуючи правам людини.

Важливою причиною криміналізації суспільства є техногенні, природні та соціальні катаклізми, особливо війни. Вони порушують психіку людей, посилюють соціальну нерівність, викликають дезорганізацію управління, у тому

¹ Горшенін В.М. Аномия как общественный феномен: социально-философский анализ [Электронный ресурс]: дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / Горшенін В.М.; Дальневосточный гос. ун-т путей сообщения. Хабаровск, 2004. URL.: <http://www.disscat.com/content/anomiya-kak-obshchestvennyi-fenomen-sotsialno-filosofskii-analiz>

¹ Шнайдер Г.И. Криминология: Пер. с нем. / Под общ. ред. и с предисл. Л.О. Иванова. Москва: Изд. группа «Прогресс» - «Универс», 1994. С. 5,6.

числі управління правоохоронними органами, що стає об'єктивною причиною протиправної поведінки багатьох людей.

Негативним результатом криміналізації суспільних відносин є кримінальне суспільство, кримінальна економіка, кримінальна особистість, кримінальна влада і т.п. Зокрема кримінальна влада є підструктурою державно-політичної влади, яка характеризується корумпованістю, безвідповідальністю, здійснюється особами з криміналізованою свідомістю, що використовують кримінальні технології. Правова аномія також породжує ланцюг деструктивних змін, спрямованих на розширення сфери неправової свободи, неефективності контролю держави за виконанням законів і підзаконних актів, кримінальне переродження базових соціальних інститутів. Криміналізація вражає і правоохоронні структури. Одним із головних елементів криміналізації суспільства слід визнати різке зростання злочинності.

Криміналізації суспільства та порушенню прав людини сприяє корупція. Корупція породжує неприпустимі диспропорції не лише в економіці, в системі управління і функціонування державних інститутів, а й впливає на формування суспільної свідомості. Вона є одним із найбільш істотних факторів організованої злочинності. Деформація економічних відносин, виражена в кримінальній економічній поведінці суб'єктів господарської діяльності, створила ситуацію, коли корупція поряд з організованою злочинністю стала важливою умовою функціонування ринку як такого, що позначилося на модифікації самої корупції.

Щоб боротись з корупцією, треба чітко розуміти, що ж спонукає людину ставати корупціонером. Цікаву думку з приводу природи корупції висловив В. Крамер. За його словами, корупція є природною формою пристосування нерозвиненої людини до умов розвинутої цивілізації. Корупція тримається на розмежуванні бажання і можливостей. Якщо у людини не вистачає коштів на реалізацію своїх бажань, вона прагне відібрати їх у іншої людини. За його словами, підтримуючи трансформаційні процеси, орієнтуючись на стандарти життя «сучасного розвиненого суспільства», ми не завжди прагнемо відповідати

вимогам такого суспільства. Орієнтуючись на західні зразки економіки за умов іншої реальності, людина лише шукає способи непомітно вкрати через бюджет, фінансування соціальних виплат, ринок, податки, маніпулювання фінансами. Набувши ж схильності утримуватися від злочинів, підлості, грубості і нахабства, людина тим самим позбувається засобів виживання за умов дефіциту ресурсів. Корупція в органах влади і бізнесу є природним результатом щоденного життя пересічної людини. Саме такі люди мають щоденно боротись з корупцією змінюючи свій побут і своє мислення. Але свідомість не може швидко змінитись¹.

Зокрема, в економічній сфері корупція є головною перешкодою економічного розвитку, вона призводить до нечесної конкуренції фірм, росту тіньової економіки, зменшення податкових надходжень, ослаблення державного бюджету, обмежує ринкову конкуренцію, знижує інвестиційну привабливість країни та підприємницьку активність, призводить до розтрати державних коштів, нерівномірного розподілу ресурсів, неефективного використання суспільних благ, зниження якості наданих послуг і товарів, сприяє поширенню організованої злочинності. До того ж кошти, що акумулюються за допомогою хабарів, часто йдуть з активного економічного обороту і осідають у формі нерухомості, скарбів, заощаджень (причому в іноземних банках).

У політичній сфері корупція проявляється у застосуванні незаконних методів політичної боротьби, підкупі виборців, незаконному та нелегітимному владарюванні окремих груп і кланів, кримінальному лобізму, поширенні кумівства у владі, що призводить до зниженню довіри населення до держави та політичної еліти, послаблення управлінського впливу державного апарату, неефективного контролю держави за виконанням законів і підзаконних актів, гальмування проведення реформ, криміналізації різних структур державної влади, окремих посадових осіб, невдоволення населення. Корупція створює загрозу демократії, оскільки позбавляє населення моральних стимулів до участі

¹ Крамер В. Коррупция как явление биологической эволюции.
URL: <https://discours.io/articles/theory/korruptsiya-kak-yavlenie-biologicheskoy-evolyutsii>

у виборах. Корумповані режими ніколи не користуються повагою громадян, а тому вони політично нестійкі¹. Врешті решт метою політики стає забезпечення владарювання кланів олігархів.

У соціальній сфері корупційними проявами є хабарі за послуги, що підвищують якість законних оплатних чи безкоштовних послуг або просто дають можливість їх одержати, службове заступництво родичам і своїм людям незалежно від їх здібностей, професіоналізму і заслуг, протекціонізм усіх видів, що призводить до того, що з державної служби йдуть кваліфіковані кадри, які морально не приймають систему хабарів або своє принизливе становище. Корупція призводить до посилення соціальної несправедливості у вигляді невинного перерозподілу доходів громадян, підвищення рівня соціальної диференціації населення, збільшення майнової нерівності і бідності основної частини населення, подвійних стандартів поведінки, порушень в ціннісно-нормативній системі суспільства, деформації правової свідомості, недовіри до закону, що тягне за собою неможливість правовими способами реалізувати базові потреби та законні інтереси та змушує членів суспільства шукати обхідні шляхи їх задоволення. Корупція дискредитує правосуддя, оскільки правим виявляється той, у кого більше грошей і менше самообмежень. Вона сприяє криміналізації суспільства, зміцненню організованої злочинності і дискредитації права як основного інструменту регулювання життя держави і суспільства. Все це негативно впливає на легітимність влади та імідж країни на міжнародній арені.

Таким чином, реалізуючи свої соціально-деструктивні функції, корупція погіршує морально-психологічний клімат у суспільстві, сприяє обмеженню конституційних прав і свобод громадян, повністю дискредитує право як основний регулятор життя суспільства і держави, відповідно загрожує руйнацією останньої. Корупція справляє руйнівний вплив на такі найважливіші сфери

¹ Латов Ю.В. Коррупция: ее причины, экономические последствия и влияние на развитие общества. URL: <http://www.elitarium.ru/korruptsiya-vzryatka-povedenie-upravlenie-socialnye-normy-vliyanie-gosudarstvo-politika-zakon-izderzhki-risk-investicii/>

суспільних відносин, як влада і власність, призводить до повної деградації суспільства. Саме в цьому її суспільна небезпека і шкідливість.

Для прав людини загрозою є і тероризм та екстремізм, що тягнуть за собою значні політичні та економічні наслідки, негативно впливають на психологічний стан населення, забирають життя тисяч людей. Екстремізм являє собою форму нігілістичного заперечення суспільних відносин, що охороняються законом, спрямовану на їх дестабілізацію і руйнацію, яка виявляється переважно у вигляді ідей та дій, пов'язаних із незаконним застосуванням чи загрозою застосування насильства. Характерною рисою носіїв екстремістських ідей є фанатизм, ненависть, схвалення радикальних дій заради досягнення певної мети, нездатність до толерантності та свідоме ігнорування норм і принципів права. Відповідно екстремізм становить значну небезпеку для політичної і правової систем, призводить до ослаблення державних інститутів, недовіри до законодавчих актів, порушення прав і свобод людини, соціальної напруги.

В останні роки відбувається ескалація терористичної діяльності. При цьому розширюються її масштаби, ускладнюється характер, зростає чисельність і витонченість терористичних актів, стають більш різноманітними їх форми, об'єкти і цілі. Тероризм є загрозою основам закону і порядку, дотриманню прав людини і мирному вирішенню спорів, він суперечить принципам і цілям Організації Об'єднаних Націй (ООН), серед яких підтримка міжнародного миру і безпеки, запровадження спільних заходів для попередження загроз миру і стримування агресії, а також сприяння еволюції прав людини та економічному розвитку¹.

Визначальною рисою тероризму є протиправність і насилля. Це форма насильства, за якої планованим ефектом є страх. Прагнення терористів відомі: налякати, натиснути, примусити державну владу до певних дій. Метою терористів є вплив на органи державної влади (або світову спільноту) заради зміни державної політики в інтересах певних соціальних сил. Нерідко під

¹ Устав ООН, подписанный 26 июня 1945 г.
URL: <http://www.un.org/russian/documen/basicdoc/charter.htm>

тероризмом розуміють сукупність терористичних актів або систематичне, соціально, політично чи ідеологічно обґрунтоване використання насильства або погроз застосування такого щодо життя, здоров'я людей, прав і законних інтересів різних суб'єктів з метою залякування суспільства і примусу третьої сторони до прийняття необхідних терористам рішень. Водночас це різновид соціальної протидії; за своїми способами, засобами і результатами тероризм є однією з форм ведення війни і являє собою антигромадську діяльність організованих, ідеологічно підготовлених суб'єктів. Тероризм можна розглядати і як абстракцію, яка охоплює своїм змістом різні форми прояву терору і відображає в них щось спільне і таке, що повторюється, стійке та істотне. Це дає можливість зробити висновок, що тероризм – це політика і практика екстремістського впливу, заснованого на застосуванні нелегального і нелегітимного насильства, зумовленого особливим різновидом месіанства, що має свою ідеологію і генерує агресію. Саме використання насильства з метою створення атмосфери страху і безвиході у суспільстві в ім'я досягнення цілей суб'єктів терористичної діяльності є визначальною рисою терористичного акту.

Суттєву роль у поширенні тероризму у світі відіграють такі обставини як порушення прав людини, недопущення правлячою елітою тієї чи іншої держави значної частини суспільства до участі в політичній діяльності, репресії стосовно опозиційних партій, конфлікт між традиційними і ліберальними цінностями, втрата населенням надії на поліпшення свого матеріального становища, інші суспільні, групові чи особистісні проблеми. Сприяє цьому і низька ефективність функціонування державного апарату, корупція, яка збільшує прірву між владою і населенням, викликає недовіру людей до влади і підтримку терористичних угруповань. Подібну роль відіграє і стрімко зростаюча злочинність та безсилля влади у боротьбі з нею. Кримінальні структури нерідко вдаються до тероризму, а звичайні злочини маскуються політичними цілями.

Заходи, яких вживають держави для захисту фізичних осіб від актів тероризму, нерідко самі по собі є серйозними викликами суспільству, порушують права людини. Забезпечення прав людини в контексті боротьби з

тероризмом все частіше пов'язується державами з необхідністю обмеження прав і свобод людини, при цьому актуалізуючи проблему забезпечення умов і визначення меж такого обмеження. Нині спроби формування єдиної концепції обмеження прав людини в ході боротьби з тероризмом робляться, перш за все, в межах регіональних організацій, які, визнаючи обов'язок держав вживати всіх необхідних заходів для захисту від терористичних актів основних прав осіб, що перебувають під їх юрисдикцією, виходять з наступного принципу: якщо будь-які заходи, до яких вдається держава, обмежують права людини, це обмеження повинно бути максимально чітко визначено, а також воно має бути пропорційним меті, що переслідується¹.

Законодавчі обмеження прав людини, будучи об'єктивно необхідним інструментом забезпечення колективної безпеки, несуть у собі певний криміногенний потенціал. По-перше, обмеження прав людини як урядова практика в своїх крайніх, нелегітимних формах, що варіюються від окремих порушень прав людини до встановлення злочинного політичного режиму, а також кримінальний опір порушенням прав людини, можуть являти собою класичні зразки кримінального порушення прав людини або служити значущим криміногенним фактором. По-друге, обмеження прав людини об'єктивно звужують можливості населення в задоволенні деяких своїх потреб, що також слугують однією із обставин, визнаних сучасною кримінологією чинником, що сприяє вибору кримінального способу поведінки². Практичну реалізацію даної загрози нині можемо щоденно спостерігати у повсякденному житті.

¹ Гаджиханова А.И. Проблема обеспечения прав человека в контексте международно-правовой борьбы с терроризмом: [Электронный ресурс]: дисс. ... канд. юрид. наук: / 12.00.10 / Гаджиханова Асият Имамутдиновна; Российский университет дружбы народов. Москва, 2010. URL.: <https://www.dissercat.com/content/problema-obespecheniya-prav-cheloveka-v-kontekste-mezhdunarodno-pravovoi-borby-s-terrorizmom>

² Рахманова Е.Н. Защита прав человека от преступности в условиях глобализации: [Электронный ресурс]: дисс. ... д-ра юрид. наук: / 12.00.08 / Рахманова Екатерина Николаевна; Федеральное государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Северо-западная академия государственной службы». Санкт-Петербург, 2010. URL.: <https://www.dissercat.com/content/zashchita-prav-cheloveka-ot-prestupnosti-v-usloviyakh-globalizatsii>

Розглядаючи злочинність як загрозу правам людини, неможливо не помічати існування взаємозв'язку між криміногенними факторами, що належать до соціальних обставин та індивідуальної біопсихічної сфери. Індивідуальні властивості особистості звичайно ж позначаються на її поведінці. Неправомірні вчинки часто забезпечують негайне, легко досяжне задоволення бажань. Особи, схильні до таких вчинків, як правило не можуть себе контролювати, вони нездатні позбутися бажання негайно реалізувати свої інтереси. Правопорушник зазвичай не пов'язує себе тривалими зобов'язаннями, наприклад зумовленими професійною діяльністю. Протиправні дії можуть бути ризикованими, вони припускають таємничість, небезпеку. Особи, нездатні володіти собою, схильні до пригод, нерідко вони імпульсивні. Зазвичай особи, які вчиняють умисні злочини, егоцентричні, байдужі і нечутливі до страждань і потреб інших людей. Крім того, результатом багатьох злочинів є не задоволення потреб, а звільнення від миттєвого гніву. Особи, нездатні до саморегуляції, важко переносять розчарування, вони не бажають реагувати на конфлікт вербально, вважають за краще вирішувати проблеми за допомогою фізичної сили. Саме такі люди найбільше схильні до протиправної поведінки та порушення прав інших людей¹.

Існування в умовах невизначеності, неможливості законним шляхом реалізувати свої права та інтереси деформує правову свідомість та ціннісні орієнтації населення, створює передумови для порушень закону, знижує поріг нетерпимості до злочинності, стирає межу між аморалізацією і злочинністю. Особа дезорієнтується у виборі цінностей і життєвих стратегій, втрачає здатність бачити межу між установками, що морально схвалюються й аморальними, позитивно сприймає девіантні способи задоволення потреб і досягнення цілей. Своєрідність аномії сучасного суспільства проявляється в процесі переходу соціуму від певного цілісного стану до стану фрагментарного, атомізованого. Досвід попередніх поколінь людей, які виховувались у дусі колективізму, поваги і відчуття обов'язку перед іншими людьми, за нинішніх

¹ Готтфредсон М., Герші Т. Загальна теорія злочину / Пер. з англ. Н. Бордукової. – Харків: Акта, 2000. С. 114.

умов втрачається. Зараз суспільство все більше сприймається індивідом як поле битви за особисті інтереси, незважаючи на законні інтереси інших осіб та економічні можливості соціуму.

Недоліки морального виховання та деградація особистості зазвичай проявляються в тому, що людина не має жодних уявлень про обов'язок, честь і гідність, звикає робити тільки те, що їй вигідно і безпечно. Дотримання свого слова, виконання взятих на себе зобов'язань перед іншою людиною вже не є обов'язковим. Людина пам'ятає тільки те, що обіцяли їй, звикає, що їй можна все, всі інші особи є лише засобом досягнення її інтересів. Перешкоди, які стоять на шляху, долаються будь-якими методами, лише б вони були ефективні. Ситуація стає особливо небезпечною, якщо така деградація відбувається з особою, наділеною владними повноваженнями, яка має можливість впливати на долю інших людей.

Моральна регуляція поведінки – це складний процес. Дії людини в одній і тій же ситуації можуть одночасно регулюватися різними моральними нормами і принципами. Індивіди прагнуть привести свої вчинки у відповідність з поглядами, яких дотримуються. Причому вплив особистих моральних цінностей людини на її поведінку тим більш значимий, чим більш чітко вона усвідомлює ці цінності, якщо вони є значимими для людини. Вчинок, діяння людини (групи осіб), що суперечить нормам моралі, розглядають як аморальну поведінку. Вона є різновидом девіантної поведінки.

Аморальною називають таку поведінку, за якої всі сформовані морально-етичні засади суспільства оцінюються певною особою (особами) як незначні, традиційний морально-етичний погляд на світ ігнорується, часто сприймається зневажливо або навіть агресивно, морально прийнятні для більшості людей форми задоволення своїх потреб відкидаються, замінюються іншими і реалізуються у власній поведінці.

Аморальна поведінка, на відміну від поведінки злочинної, не складає очевидної загрози публічній безпеці і порядку. Разом з тим вона руйнує громадську моральність, знищує моральні засади, які визначають відносини у

суспільстві, і руйнація яких у найближчому майбутньому обов'язково позначиться на публічній безпеці, призведе до трагічних наслідків, що межують зі злочином або є саме такими. Отже, аморальна поведінка є криміногенним фактором, вона порушує права людини та підлягає викоріненню.

Будь-які навмисні, повторювані діяння, що ігнорують соціальні стандарти, є шкідливими або деструктивними (руйнівними) для групи людей або суспільства загалом, слід визнати поведінкою антисоціальною. Такі діяння відтворюють антисоціальні норми, цінності, негативні ролі, установки, стереотипи поведінки, які призводять до деформації суспільних зв'язків і дестабілізації суспільства та загрожують правам людини.

Найчастіше антисоціальну поведінку демонструють особи, які практично розірвали більшість основних зв'язків із суспільством, для яких злочинний спосіб життя став джерелом існування і природною необхідністю.

Відомо, що антисоціальна особистість відрізняється від особистості законослухняного громадянина значно більшим рівнем імпульсивності, тобто схильністю діяти за першим спонуканням, а також агресивністю, що поєднується у неї з високою вразливістю в міжособистісних взаємовідносинах. Такі особи часто вдаються до насилля, вони не засвоїли вимоги правових і моральних норм, більше відчужені від суспільства та його цінностей, здатні вчиняти злочини. Демонстрація стійкої антисоціальної поведінки може бути спробою індивіда подолати моральну кризу, екзистенціальний вакуум, вона може бути обхідним шляхом у пошуках відчуття щастя, з яким людина асоціює прагнення до матеріального благополуччя, до влади або самореалізацію через насильство. У кінцевому підсумку це призводить до розгулу злочинності, зростання алкоголізму і наркоманії, до депресії, до збільшення числа самогубств, особливо в молодіжному середовищі.

Сукупність усіх десоціалізуючих факторів на психологічному рівні підштовхують людину до стану апатії, страху, депресії, агресії, конформізму, самогубства. За таких умов найбільш пристосованими виявляються саме конформісти і маргінали, які у випадку тиску або проблемної ситуації

«забувають» про будь-які моральні принципи і поступаються власними переконаннями заради виживання, кар'єри, можливості реалізувати свої інтереси, або просто заради власних амбіцій. Маніпулятивний тип людини є характерною рисою асоціального суспільства, яке в результаті стає схильним до злочинної поведінки, що порушує права людини.

Таким чином, протиправна поведінка суттєво загрожує правам людини. Детермінують її сукупність факторів. Поряд із загальними соціальними, економічними факторами, що сприяють протиправній поведінці, слід брати до уваги і найближчі зовнішні та внутрішні фактори, що визначають той чи інший варіант поведінки у кожному конкретному випадку.

Криміналізація суспільства є результатом дії факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного походження. Соціокультурний вплив і тиск злочинного світу на суспільство, поширення і легітимізація його «моралі» нерідко відбувається за умов економічної і політичної кризи, падіння рівня життя народу.

Злочинність є одним із факторів, що впливають на соціальну життєдіяльність, порушують права людини, у першу чергу право на життя, свободу, особисту недоторканність, власність. Злочинність завдає шкоди правам людини як соціальній цінності самим фактом свого існування. До того ж злочинність може свідчити про здатність суспільства реагувати на негативний зовнішній вплив або внутрішні проблеми способами, які по суті є злочином.

Підставою визнання злочинної поведінки видом порушення прав людини є той факт, що загальним об'єктом злочинів є сукупність суспільних відносин, що забезпечують реалізацію прав і свобод. Як спосіб порушення прав людини злочинність відрізняється всеосяжним характером, постійністю, масштабністю і підвищеною шкідливістю.

Одним із основних способів захисту прав людини є попередження злочинності. При цьому сам процес попередження злочинності не може супроводжуватись порушенням будь-яких прав людини.

Виходячи із вищевикладеного, можна зробити висновок, що необхідною складовою профілактики правопорушень, боротьби зі злочинністю є

формування правосвідомості громадян. Держава, яка прагне досягти прогресу у подоланні злочинності, мусить сприяти тому, щоб високі моральні цінності стали значимими для людини. Лише у такому випадку можна сподіватися, що людина буде діяти відповідно до таких цінностей.

Діяльність самої держави також може носити протиправний характер. Це стосується й тих діянь, які представники влади розцінюють як боротьбу з протиправною поведінкою. За таких умов дотримання прав людини стає проблематичним, звужуються можливості населення в задоволенні певних своїх потреб, що також слугує одним із факторів, який сприяє вибору кримінального способу поведінки.